

KALBINIAI IR LOGINIAI TERMINŲ REIKALAVIMAI

Kiekvienas terminas turi formą ir turinį. Termino forma – tai žodinis įvardijamos sąvokos apvalkalas, o turinys – termininė reikšmė, kurią atspindi apibrėžimas. Termininė reikšmė nesutampa su leksine žodžio reikšme. Struktūriniai abiejų šių reikšmių elementai kalbotyroje dažniausiai vadinami *semomis*. Pagal išraiškos pobūdį terminų semos gali būti skirstomos į turinčias formalią išraišką (eksplikitines) ir formalios išraiškos neturinčias (implicitines). Pavyzdžiui, termino *cukrūs* (chemija) daugiskaitos galūnė rodo, kad jis įvardija tam tikrų cheminių medžiagų klasę, nes žodis *cukrus* ir bendrinėje kalboje, ir kai kurių sričių terminijoje yra vienaskaitinis. Termino *pataisiečiai* (Lycopodiales) priesaga rodo, kad tai augalų eilės pavadinimas ir t.t. Tai formalią išraišką turinčios semos.

Ir terminizacija (bendrinės kalbos arba tarminių žodžių virtimas terminais), ir transterminizacija (vienos srities terminų virtimas kitos srities terminais), ir determinizacija (terminų virtimas neterminais) susijusios su žymiais semantiniais pokyčiais. Terminizuotas žodis gauna naujų semų. Pavyzdžiui, bendrinės kalbos žodžio *kiaulpienė* leksinė reikšmė susideda iš semų “piktžolė”, “geltonžiedė”, “medinga” ir kt., o termino *kiaulpienė* (Taraxacum) termininė reikšmė jau turi ir naujų specialių semų, reikalingų šiam augalui apibūdinti sistematiškai ir jam atskirti nuo kitų panašių augalų (pvz., *kreivųjų* ar *vanagijų*), kaip antai: “žiedai turi 5 kuokelius”, “žiedadulkės vienodo dydžio, apie 30 μ” ir kt. Pastarųjų semų nespecialistai nežino, ir bendrinės kalbos aiškinamuosiuose žodynuose jos didžia dalimi neatsispindi.

Terminų apibrėžimai turi atspindėti termininės reikšmės branduolio semas. Tik tokiu atveju jie bus moksliski. Tačiau kadangi branduolio semų yra daugiau negu paprastai atspindima apibrėžimuose, tai teisingi gali būti ne tik vienas, bet net keli terminų apibrėžimai.

Termininė reikšmė neretai formalizuojama ne tik dendrogramomis, histogramomis, schemomis, bet atskleidžiama ir vartojant for-

mules. Manoma, kad žodžio reikšmės formalizavimas yra vienas iš objektyviausių mokslinių žodžio reikšmės aprašymo būdų¹.

Formos atžvilgiu terminai dažniausiai skirstomi į vientisinius (vienžodžius) ir sudėtinius (keliažodžius) terminus. Vienažodžiai terminai yra ne tik pirminiai (paprastieji) žodžiai, bet taip pat ir įvairūs vediniai, sudurtiniai žodžiai, pvz.: *asmenuotė* (gramatika), *baudynys* (sportas), *deguonis* (chemija), *garotiekis* (technika), *jonažolė* (botanika) ir kt. Sudėtiniai terminai dažniausiai įvardija įvairias rūšines ir sudėtines sąvokas. Jie gali būti dvižodžiai, trižodžiai ir apskritai daugiažodžiai, pvz.: *tikrinis daiktavardis* (kalbotyra), *naudingųjų iškasenų sodrinimas* (chemija, geologija), *neregistruotųjų vertybinių popierių rinka* (ekonomika) ir kt. Moksliniuose ir specialiuosiuose tekstuose pasitaiko dar ir ilgesnių, vadinamųjų aprašomųjų sudėtinių terminų, pvz.: *kopūstai po dobilų, įsėtų į vikių ir avių mišinį žaliajam pašarui* (priešsėlio pavadinimas žemės ūkio terminijoje), *nacionalinių pajamų sukūrimo, paskirstymo, perskirstymo ir galutinio panaudojimo balansas* (ekonomika) ir pan.

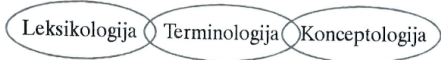
Turinio (arba funkciniu) atžvilgiu terminai skirstomi į rūšinius, gimininius ir kategorinius. Šis skirstymas susijęs su skirtinga terminų apimtimi (ekstensija) ir talpa (intensija). Pirmąją ypatybę S.Šalkauskis vadino *tįsa*, o antrąją – *talpa*. Jos yra susijusios atvirkščio proporcingumo santykiu: vienai mažėjant, kita – didėja. Didžiausią apimtį turi kategoriniai terminai, mažiausią – rūšiniai.

Kiekvienos srities terminiją sudaro tūkstančiai terminų, todėl praktiniame terminų tvarkybos darbe svarbus dar ir terminų santykių, jų skirstymo ir klasifikacijos klausimas. Spręsdama terminų turinio ir jų santykių problemą, terminologija pirmiausia remiasi 3 mokslais: konkrečia mokslo (gamybos, sporto ir pan.) sritimi, kalbotyra ir logika. Šios sritys ir sudaro terminologijos teorijos pamatą.

Ir S.Šalkauskis, ir E.Wüsteris terminologijos objektą siejo dar ir su ontologija, psichologija, filosofija ir kitais mokslais. Tačiau šios sritys su terminologija vis dėlto turi mažiau sąlyčio taškų, negu su

¹ J a k a i t i e n ė E. Leksinė semantika. V., 1988. P. 18.

logika, žodžių daryba, kalbos kultūra ar sociolingvistika. Kanados terminologas F.W.Rigs terminologiją stato į vidurį tarp leksikologijos ir konceptologijos ir jų ryšį iliustruoja tokia schema²:

Kalbiniai terminų reikalavimai

Svarbiausi ir dažniausiai minimi kalbiniai terminų reikalavimai yra šie: taisyklingumas, tikslumas, sistemiskumas, trumpumas, darybinis patogumas, emocinis neutralumas ir kt. Kai kuriuos šių reikalavimų jau esame aptarę kituose leidiniuose³, todėl šį kartą plačiau pakalbėsime apie 3 svarbesnius kalbinius terminų reikalavimus, būtent: taisyklingumą, tikslumą ir darybinį patogumą.

Taisyklingumas – vienas svarbiausių terminologijos reikalavimų. Lietuvos Respublikos standarte “Terminologijos principai ir metodai” (1115–90), parengtame pagal atitinkamą tarptautinį standartą (ISO 704–87), jis apibūdinamas kaip atitikimas konkrečios kalbos normoms. Taigi taisyklingumas – tai sutikimas su tarties, kirčiavimo, rašybos, gramatikos, žodžių darybos ir vartojimo taisyklėmis. Pavyzdžiui, terminas ar jo dėmuo negali būti netaisyklingos darybos (*bešaudyklinės staklės, vyrinžinierius*), netaisyklingai kirčiuojamas (*dozimetras, įkrova, važiuoklė*), netaisyklingai rašomas (*skersnukis, šašlikas, pusiausvyrumas*), netaisyklingai gramatinamas (*ekslibris, herbera, jacintas*) ir t.t.

Terminai dažnai yra sudėtingesnės darybos negu paprastieji žodžiai, pvz.: [(*žied*) + yn] + *pumpuris* (botanika), {*prieš* + [(*stipr*) + in] + *tuv*] + *is* } (technika), {[*i* + (*magnet* + in)] + *am*} + *umas* (technika), {[(*šluo* + *t*) + *smilg*] + *ynas*} (botanika) ir kt.

² Суперанская А., Подольская Н., Васильева Н. Общая терминология. М., 1989. С.21.

³ Gaivenis K. Lietuviškų terminų vaizdingumo klausimu // Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos. V., 1991. P.26–31.

Žodžių darybos teoretikai žodžių darybos laipsnius kartais dar vadiną žodžių darybos žingsniais arba aktais. Tiek baltų, tiek slavų bendrinėse kalbose vidutiniškai esą 3–4 žodžių darybos žingsniai. Terminų daryba kartais siekia 5–6 žingsnius. Žinoma, išsamesnis terminų darybos laipsniškumo (gelmės) tyrinėjimas jau gali išeiti už sinchroninės žodžių darybos ribų.

Dažniausi netaisyklingų terminų kūrimo atvejai dabar yra šie:

1. Netikslus priešdėlio, priesagos, galūnės, sando ar pamatinio žodžio pasirinkimas, nulemtas kitų kalbų žodžių struktūros kopijavimo, pvz.: šiltinamosios statybinės medžiagos pavadinimas *apsšildytojas* netaisyklingas ne tik dėl netinkamos priesagos vartojimo, bet ir dėl negerai parinkto pamatinio žodžio (turėtų būti: *šiltalas*) ir t.t.

2. Netikslus darybos tipo ar kategorijos pasirinkimas, nulemtas pseudoanalogijos principo taikymo. Pavyzdžiui, naujadaras *bebrimvietė* padarytas pagal abejotinų darinių *augimvietė*, *kirtimvietė*, *perimvietė*, *radimvietė* analogiją ir keistinas taisyklingu naujadaru *bebrāvietė*. Negalima sakyti, kad netaisyklingas terminas *ugniaatsparumas* padarytas iš žodžių *ugnis* ir *atsparumas* (iš tikrųjų jis padarytas iš būdvardžio *ugniaatsparus*, o pastarasis – iš žodžių *ugnis* ir *atsparus*). Taigi žodis *ugniaatsparumas* netaisyklingas todėl, kad netaisyklingas jo pamatinis žodis – būdvardis *ugniaatsparus*. Kalbamas vienažodis terminas keistinas sudėtinio terminu *atsparumas ugniai*.

3. Netikslus sudėtinių terminų gramatinių konfigūracijų pasirinkimas, nulemtas kitų kalbų žodžių junginių struktūros kopijavimo. Pavyzdžiui, visumos ir dalies santykiui nusakyti rusų terminijoje vartojami “būdvardis + daiktavardis” tipo sudėtiniai terminai, o mūsų terminijoje – kilmininkiniai žodžių junginiai, kaip antai: *stabdinė* (= *stabdžių*) *pavarā*, *anteninis* (= *antėnos*) *pėrjungiklis* ir kt.

4. Iš terminų standartų projektų matyti, kad kirčiuojant lietuviškus terminus dažniausiai daroma klaidų nustatant priegaidę, o ne kirčio vietą (pvz., 320 terminų imtyje aptiktos 94 priegaidės pasirinkimo klaidos ir 10 – kirčio vietos nustatymo klaidų). Priegaidės klaidos dažniausiai daromos šios: a) netaisyklingai kirčiuojami priešdėlių vediniai (pvz., *sānaudos*, *įtvaras*, *pōveržlė* ir pan.); b) nepaisoma

metatonijos priesaginiuose daiktavardžiuose (pvz., *matúoklis*, *gru-púotė* ir pan.); c) netaisyklingai kirčiuojamas antrasis sudurtinių žodžių sandas (pvz., *lūpažiedžiai*, *šimtakojis*, *daugiaslūoksnis* ir pan.).

5. Terminų rašybos klaidos dažniausios yra šios: a) j rašymas ten, kur jo nereikia, ir nerašymas ten, kur jo reikia (pvz., *helijoterapija*, t.y. *helioterapija*, *kompjuteris*, t.y. *kompiuteris*, *varijantas*, t.y. *variantas* ir pan.); b) sudurtinių terminų sandų, taip pat priešdėlio ir šaknies sandūroje rašomi ne visi susidūrę priebalsiai ar balsiai (pvz., žuvies pavadinimas *skersnukis*, t.y. *skerssnukis*, būdvardis *tarplanetinis*, t.y. *tarpplanetinis* ir pan.); c) brūkšnelis tarp sudėtinio termino dėmenų rašomas ten, kur jo nereikia, arba nerašomas ten, kur reikia, taip pat brūkšnelis tapatinamas su brūkšniu (pvz., *silabinė toninė eilėdara*, t.y. *silabinė-toninė eilėdara*, *gydytojas-chirurgas*, t.y. *gydytojas chirurgas* ir pan.); d) astronomijos, geografijos ir kai kurių kitų sričių sudėtinių tikrinių pavadinimų dėmenys rašomi ne pagal rašybos taisykles (pvz., *Didieji Grįžulo ratai*, t.y. *Didieji Grįžulo Ratai*, *Raudonasis kryžius*, t.y. *Raudonasis Kryžius* ir pan.)

Tikslumas. Terminų tikslumas pirmiausia sietinas su jų vienareikšmiškumu ir reikšmės apibrėžtumu. Tačiau praktiniame terminų norminimo darbe šie dalykai nelengvai pasiekiami. Terminų vienareikšmiškumas formuojamas per nuolatinę nuomonių kovą. Tik nedidelė dalis terminų visų kurios nors srities specialistų kiek ilgesnį laiką suprantami ir vartojami vienodai. Nevienodas terminų supratimas gali tęstis dešimtmečius. Pavyzdžiui, geologijos terminas *facija* gyvuoja daugiau kaip 100 metų, bet iki šiol neturi daugmaž vienodo apibrėžimo. Be to, šis terminas vartojamas ne tik geologijos, bet ir geografijos terminijoje, kur jo supratimas ir apibrėžimas jau truputį vėl kitoks.

Nevienodai suprantami ir aiškinami taip pat literatūros terminai *fabula* ir *siužetas*, kalbotyros terminai *žodis*, *tranzityvumas*, *veiklas* ir kt. Dažniausiai tai pačios turiningiausios kategorinės sąvokos. Visa tai – apskritai normalus dalykas. Jeigu visi vienos kurios nors srities specialistai terminus suprastų ir apibrėžtų tik vienodai, tai nebūtų jokios mokslo pažangos.

Terminijoje egzistuoja ir vadinamasis kategorinis daugiareikšmiš-

kumas. Tai toks reiškiny, kai tuo pačiu terminu įvardijamas ir veiksmas, ir rezultatas (pvz., *vertimas* – literatūra) arba ir veiksmas, ir veiksmo vieta (pvz., *kirtimas* – miškininkystė). Tokio terminų netikslumo kai kurių sričių specialistai sėkmingai vengia. Pavyzdžiui, fizikai terminais *greitis*, *dažnis*, *tankis* įvardija konkrečius dydžius, išreikštus tam tikrais vienetais, ir nepainioja jų su ypatybių pavadinimais. Tuo tarpu kitų sričių specialistai veiksmo rezultatams pavadinti dažnai be reikalo (ypač dėl kitų kalbų įtakos) terminizuoja veiksmų pavadinimų daugiskaitą (pvz., *išrūkimai*, t.y. *išrūkos* – ekologija, *išvarvėjimai*, t.y. *išvarvos* – veterinarija ir pan.).

Terminų tikslumas, be abejo, siejasi ir su jų motyvacija. Tačiau negalima sakyti, kad motyvuoti terminai yra tikslūs, o nemotyvuoti – netikslūs. Netiksliais reikėtų laikyti tik klaidinančiai motyvuotus terminus. Tokių terminų dažnai atsiranda dėl kitų kalbų įtakos, pvz.: *nepertraukiama* (= *nenutrūkstama*) *gamyba* (ekonomika), *padažnint* (= *padažnėjęs*) *kvėpavimas* (medicina) ir pan. Be to, terminų tikslumo negalima sieti su jų darybos reikšme. Įvairių sričių specialistai labai dažnai tai daro, tvirtindami, kad kuris nors terminas netikslus todėl, jog jo darybos reikšmė neva prieštarauja termininei reikšmei. Tiksliau pasakius, darybos reikšmę jie suvokia kaip svarbiausią termino reikšmės semą. Iš tikrųjų darybos reikšmė savo abstraktumu, galima sakyti, yra tarpinė tarp leksinės ir gramatinės reikšmės. Ši reikšmė išplaukia iš darinio struktūrinių dėmenų, jų santykio. Pavyzdžiui, termino *pievagrybis* (*Agaricus*) darybos reikšmė yra “pievoje augantis (pievos) grybas”. Jo leksinė ir termininė reikšmės – daug platesnės ir konkretesnės. Botanikai skiria bent kelias šių grybų rūšis ir kalba net apie *miškinius pievagrybius* (*Agaricus silvaticus*) ir *dirvinius pievagrybius* (*Agaricus arvensis*). Be to, pievose auga dar daug ir kitų grybų, kurie pievagrybiais nevadinami. Taigi darybinė reikšmė dažniausiai yra netikra, apgaulinga žodžio reikšmė. Apskritai galima teigti, kad terminų tikslumas labiausiai yra susijęs su jų semantika.

Darybinis patogumas. E. Jakaitienė tvirtina, kad civilizuotų tau-

⁴ Jakaitienė E. Ten pat. P. 91.

tų kalbose apie 60% leksikos sudaro dariniai⁴. Kiti teoretikai sako, kad darinių ir pirminių žodžių santykis priklauso nuo kalbos sintetiškumo laipsnio. Analitinėse kalbose pirminių žodžių esą gausiau negu sintetinėse. V. Urbutis tvirtina, kad lietuvių kalboje dariniai turėtų sudaryti ne mažiau kaip 4/5 visos leksikos⁵. Rusų kalbos A. Tichonovo “Žodžių darybos žodyne” (1985) pirminių žodžių ir darinių santykis esąs toks: 18118 ir 126690 = 1:7⁶. S. Keinio duomenimis, 92,5% grynai lietuviškų bei hibridinių vienažodžių terminų daiktavardžių, sudėtų į “Rusiškai lietuvišką ekonomikos terminų žodyną” (V. 1966), yra padaryti iš kitų žodžių (iš viso skaičiavimui imta truputis per 1600 skirtingų žodžių, iš jų pirminių yra apie 120). Apie 90% dariniai sudaro ir “Rusų-lietuvių-anglų kalbų skaičiavimo technikos terminų žodyne” (V., 1971) bei “Botanikos terminų žodyne” (V., 1965) pateiktų tokios pat rūšies terminų (iš viso atitinkamai per 1900 ir apie 800 skirtingų žodžių, iš jų pirminių apie 180 ir 120)⁷. Taigi šiaip ar taip dariniai sudaro didžiąją vienažodžių terminų dalį ir svarbu, kad būtų patogu juos daryti.

Pamatinis žodis ir darinys laikomi “žodžių darybos pora”, kurios žymėtasis narys yra darinys. Ši sąvoka yra tarytum visos žodžių darybos ląstelė. Tačiau žodžių darybos procesas nesibaigia žodžių darybos pora. Jeigu iš darinių vėl daromi nauji žodžiai, tai atsiranda žodžių darybos grandinės⁸, pvz.:

•—•—•—• (1)

Pav. (1): *leisti*→*laidus*→*laidininkas*→*puslaidininkis*→*puslaidininkinis*; *stiprus*→*stiprinti*→*stiprintuvas*→*priešstiprintuvis* ir pan.

⁴ Urbutis V. Žodžių darybos teorija. V., 1978. P. 62.

⁶ Моисеев А. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Л., 1987. С.5.

⁷ Keinys S. Priesaginė lietuviškų terminų daryba // Lietuvių terminologija. V., 1975. P. 7.

⁸ Моисеев А. Ten pat. P.181 tt.

Tokios terminų darybos grandinės gali šakotis, pvz.:

Pav. (2) : iš žodžio *geležis* padarytas žodis *geležinis*, o iš pastarojo žodžio – *geležinkelis*, *geležiniai* (pančiai); iš žodžio *geležinkelis* – *geležinkelininkas* ir t.t.

Jeigu iš to paties pamatinio žodžio vėl daromi nauji žodžiai, tai atsiranda žodžių darybos vėduoklės, pvz.:

Pav. (3): *vilkas* → *vilkaūglis*, *vilkauogė*, *vilkduobė*, *vilkdalgis*, *vilkligė* ir kt.

Terminų darybos vėduoklės dar gali jungtis ir sudaryti terminų darybos kompleksus. Be to, žodžių darybos specialistai kalba ir apie žodžių darybos lizdus. Tiesa, ši sąvoka dažnai suprantama nevienodai. Vieni mano, kad tik vienos šaknies žodžiai gali sudaryti lizdą, o kiti sako, kad lizdus gali sudaryti ir visi vieno kurio nors darybos afikso vediniai. Tačiau dažniausiai manoma, kad žodžių darybos lizdą sudaro giminiškų žodžių, turinčių bendrą šaknį, visuma.

Žodžių darybos lizdas yra žodžių darybos procesų rezultatas. Pvz.:

<i>drąsus</i>	– <i>drąsumas</i>
	– <i>drąsiai</i>
	– <i>drąsuolis</i>
	– <i>drąsėti</i> – <i>drąsėjimas</i>
	– <i>drąsinti</i> – <i>drąsinimas</i>
	– <i>drąseika</i>

Žodžių darybos lizduose gali išsiskirti dar ir žodžių darybos pa-

radigmos – vieno darybos laipsnio žodžių visumos. Kitaip pasakius, tai vėduoklinių lizdų šakos. Vadinasi, ir pačius lizdus galima laikyti didelėmis paradigmomis. Sąvoka “žodžių darybos lizdas”, matematikų žodžiais tariant, yra atvirkščiai proporcinga sąvokai “žodžių darybos tipas”: lizdas – visuma žodžių su bendra šaknimi ir skirtingais afiksais, o tipas – visuma žodžių su bendru afiksu, bet skirtingomis šaknimis. Pavyzdžiui, visi būdvardžiai su priesaga *-inis* sudaro vieną žodžių darybos tipą, nors jų šaknis gali būti skirtinga: iš daiktavardžių (*medinis: mēdis*), būdvardžių (*saldinis: saldūs*), skaitvardžių (*pirminis: pirmas*), net raidžių pavadinimų (*tėjinis: tė*) ir t.t. V. Urbutis sako, kad žodžių darybos tipą galima suprasti dvejopai – arba kaip kalboje esančią abstrakčią struktūrinę schemą, pagal kurią sudaromi visi tos pačios darybos reikšmės ir formos dariniai, arba kaip kalbėjime (t.y. šnekoje) esančius pačius tokius darinius, jų visumą⁹. Žodžių darybos tipą kaip formalią schemą galima įsivaizduoti turint 3 matmenis: 1) darybos reikšmę; 2) pamatinio žodžio leksinį gramatinį pobūdį ir 3) darybos formantą.

Darybinis patogumas – tai termino tinkamumas kurti naujiems, semantiškai ir formaliai nuo jo priklausomiems žodžiams. Didžiausia darybine galia lietuvių kalboje pasižymi daiktavardžiai, būdvardžiai ir veiksmažodžiai. Tačiau tai plačios ir šakotos kalbos dalys, ir terminai daromi ne iš visų jų atšakų. Pavyzdžiui, įrankių pavadinimai daromi tik iš aktyvaus veiksmo veiksmažodžių. Veiksmų pavadinimai su priesaga *-imas* nedaromi iš mišrinių veiksmažodžių, turinčių bendratyję priesagą *-yti*. Veiksmo rezultato pavadinimai su priesaga *-muo* (*-menys*) nedaromi iš priešdėlinių veiksmažodžių. Sudurtinių terminų darybos būdingiausi ir labai reti atvejai yra tokie:

⁹ Urbutis V. Ten pat. P. 246.

Dūrinys	Dažnas	Vidutinis	Retas	Labai retas (arba negalimas)
Daiktavardis + daiktavardis	+			
Daiktavardis + būdvardis			+	
Būdvardis + daiktavardis	+			
Būdvardis + būdvardis				+
Būdvardis + veiksmažodis		+		
Veiksmažodis + daiktavardis		+		
Veiksmažodis + būdvardis				+
Veiksmažodis + veiksmažodis			+	

Ir bendrinėje, ir mokslo kalboje veiksmažodžiai daromi ne tik iš veiksmažodžių, bet ir iš vardažodžių. Terminologijoje dažnai prireikia iš daiktavardinių veiksmažodžių vėl daryti daiktavardžius. Tokia daryba jau yra nepatogi ir neperspektyvi. Apskritai naujadarų darybai naudingiausi trumpi lietuviški žodžiai.

Loginiai terminų reikalavimai

Logikai sako, kad pavadinimas, arba vardas, – tai kalbos išraiška,

žyminti objektą ar objektų klasę¹⁰. Tačiau ir “objekto”, ir “bendrinio ar tikrinio vardo” sąvokos kalbotyroje ir logikoje nesutampa. Pavyzdžiui, daiktavardis *žmonija* logikoje laikomas tikriniu (vieniniu) vardu, o kalbotyroje – bendriniu, kuopiniu. Skirsis ir sąvokos “sąvoka” samprata. Be abejo, kad logikai “sąvoką” supras giliau, visapjūsiškiau, o terminologijai sąvoka turi tik antraeilę reikšmę, nors ir yra standartizuota tarptautiniu standartu (ISO/R 1087 – 1969): “bet kuris mąstymo vienetas, išreiškiamas terminu, raidiniu ar kuriuo kitu simboliu”.

Visi terminai reiškia sąvokas. Tačiau yra žodžių, kurie sąvokų nereikia, pvz.: jungtukai, dalelytės, jaustukai ir kt. Antra vertus, terminai reiškia ne paprastas, bet specialias kurios nors srities sąvokas.

Kiekviena sąvoka turi turinį (vidinių ir išorinių požymių visumą) ir apimtį (visus tos sąvokos požymius turinčių objektų visumą). Kuo platesnis sąvokos turinys, tuo siauresnė jos apimtis. Kitais žodžiais tariant, kuo didesnis požymių skaičius atsispindi sąvokoje, tuo mažiau yra objektų, turinčių tuos požymius.

Svarbiausi yra du loginiai terminų reikalavimai: *s i s t e m i š k u m a s* ir *a p i b r ė ž i m ų t i k s l u m a s*.

Pirmasis reikalavimas sietinas su terminų ir juos atitinkančių sąvokų skirstymu bei klasifikacija, o antrasis – su apibrėžimų standartizacija.

Sąvokų visuma terminologijoje pirmiausia skirstoma kategorijomis: daiktai, procesai, įrankiai, ypatybės, dydžiai. Daiktams būdinga formos, dydžio, kilmės, konstrukcijos (sandaros), paskirties, medžiagos, cheminės sudėties, gamybos būdo, veikimo principo ypatybės. Procesų kategorijos sąvokoms skiriami vyksmo pobūdžio, jo greičio, intensyvumo, laiko, atsiradimo priežasties, rezultatų požymiai ir kt. Toks skirstymas kategorijomis, žinoma, dar nėra išsamus ir tikslus.

Terminologijoje sąvokos vienos nuo kitų skiriasi pirmiausia apimtimi. Pagal ją sąvokų santykiai gali būti keleriopi, būtent:

¹⁰ Plečkaitis R. Logikos įvadas. V., 1968. P.128.

- 1) lygiareikšmiškumo (tapatumo), pvz.:
 "lingvistika" (A) ir "kalbotyra" (B),

- 2) nuošalės, pvz.: "varna" (A) ir "varnėnas" (B)

- 3) susikirtimo, pvz. "terminas" (A) ir "žodis" (B)

- 4) įeities, pvz.: "cypė" (A) ir "antis" (B)

Praktinėje terminų tvarkybos veikloje dažniausiai skiriamos dvi sąvokų santykių rūšys: hierarchiniai ir nehierarchiniai santykiai, pvz.: autobusas " (gimininė sąvoka) ir "dviaukštis autobusas" (rūšinė sąvoka); "autobusas" (visumos sąvoka) ir "važiuoklė" (dalies sąvoka). Nehierarchiniai sąvokų santykiai dažniausiai yra šie: medžiagos – produkto, priežasties – pasekmės ir kt. Jie remiasi ne vidiniais, bet išoriniais sąvokų požymiais.

Sąvokų klasifikacija artimai susijusi su jų loginiu skirstymu. Dažniausiai skiriamos dvi skirstymo rūšys: 1) skirstymas pagal požymio pasikeitimą ir 2) skirstymas pagal požymio buvimą ar nebuvimą. Pastarasis skirstymas kitaip dar vadinamas dichotominiu. Tai toks skirstymas, kai klasės skirstomos tik į du poklasius. Skirstant sąvokas būtina laikytis tam tikrų taisyklių, būtent: 1) skirstymas turi būti adekvatus; 2) skirstymas turi būti nenutrūkstamas; 3) skirstymo nariai turi vienas kitą šalinti ir 4) skirstymas turi būti atliekamas vienu pagrindu. Kai nesilaikoma skirstymo taisyklių, atsiranda įvairių nesisemiškų sąvokų ir jas atitinkančių terminų. Pavyzdžiui: 1) lakiųjų medžiagų magmoje negalima skirstyti į vandenį, chlorą, fluorą, boro

oksidą ir angliarūgštę, nes čia skirstymas atliekamas ne vienu pagrindu: vieni skirstymo nariai yra cheminiai elementai (pvz., chloras, fluoras), o kiti – junginiai (boro oksidas; angliarūgštė); 2) pagrindinių antiseptinių medžiagų negalima skirstyti į fenolius, formaldehidus, halogenus, vandenilio peroksidą, kalio permanganatą, boro rūgštį, sunkiųjų metalų druskas, sulfanilamidus, antibiotikus, nes sąvokos “vandenilio peroksidas”, “kalio permanganatas”, “boro rūgštis” yra rūšinės, o “fenoliai”, “formadehidai”, “halogenai” – gimininės (čia pažeista skirstymo nenutrūkstamumo taisyklė); 3) kėlikliai (technika) negali būti skirstomi į *mechaninius*, *sraigťinius* ir *hidraulinius*, nes *sraigťiniai kėlikliai* yra mechaninių kėliklių porūšis ir kt.

Sąvokų skirstymas yra artimai susijęs su jų klasifikacija: kiekviena klasifikacija kartu yra ir skirstymas, tačiau ne kiekvienas skirstymas yra klasifikacija. Logikai pateikia tokį klasifikacijos apibrėžimą: “Klasifikacija yra toks skirstymas, kuriame (kai – K.G.) objektai suskirstomi į klases taip, kad kiekviena klasė kitų klasių atžvilgiu užima pastovią apibrėžtą vietą”¹¹. Logikoje dažniausiai skiriamos dvi klasifikacijos rūšys – pagalbinė ir pagrindinė (tikroji, natūralioji). Pirmoji klasifikacija padeda rasti objektus kitų objektų tarpe (pavyzdžiui, terminų suskirstymas pagal abėcėlę), o antroji – skirsto objektus į klases pagal jų esminius požymius. Tuo tarpu terminologijoje dažniau vartojamos dvi kitokios klasifikacijos sistemos: *hierarchinė*, kai tarp klasifikuojamų grupių nustatomi pavaldumo santykiai, ir *fasetinė*, kai klasifikuojama aibė daug kartų dalijama įvairiais atžvilgiais.

Terminų sistemiškumas kartais suprantamas ir kaip darybos tipiškas. Tačiau vis dėlto būtų tiksliau sistemiškumu vadinti terminų klasifikacijos ar skirstymo nuoseklumą bei darnumą. Vadinasi, nesistemiški terminai gali būti visiškai taisyklingi ir tikslūs.

Apie apibrėžimų tikslumą šiame straipsnyje atskirai nekalbėsime, nes jis “Terminologijos” leidinyje jau buvo aptartas anksčiau¹².

¹¹ Plečkaitis R. Ten pat. P. 91.

¹² Gaivenis K. Keletas minčių apie terminų standartizaciją// Terminologija. V., 1995. Kn. 2. P. 6–11.